

УДК 94 (470) «19»:27

Н. Г. Стоколос,*доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри релігієзнавства і теології
Національний університет «Острозька академія»*

ДО ПИТАННЯ СТАНОВИЩА КЛЕРИКІВ – ВИХІДЦІВ ІЗ ГАЛИЧНИНИ ПІСЛЯ СКАСУВАННЯ УНІАТСЬКОЇ ХОЛМСЬКОЇ ЄПАРХІЇ (1875 Р.)

У статті аналізуються окремі аспекти становища священнослужителів – вихідців із Галичини після «возз'єднання» 1875 р. уніатської Холмської єпархії з Російською православною церквою.

Ключові слова: Холмищина, Південне Підляшшя, Священний Синод, Російська православна церква, Греко-уніатська церква, уніатська Холмська єпархія, Холмсько-Варшавська православна єпархія.

To question of statute of clergy from Galychyna after abolition of Uniat Kholm diocese in 1875

The separate aspects of position of clergy from Galychyna after a «reunion» in 1875 Uniat Kholm diocese with Russian Orthodox Church are analysed in the article.

Key words: Kholmschyna, Sonth Pidlyashshya, Sacred Synod, Russian Orthodox Church, Greko-Uniat Church, Uniat Kholm diocese, Kholm-Varshav Orthodox diocese.

Навесні 1875 р., тобто понад 140 р. тому, завершилася одна з прозелітичних кампаній російського православ'я XIX ст., унаслідок якої в Російській імперії перестала існувати Греко-Уніатська Церква. Йдеться про інкорпорацію Російською Православною Церквою останньої на той час у межах країни уніатської Холмської єпархії. На переконання авторів третього тому «Православ'я в Україні» 10-ти томного видання «Історія релігії в Україні» Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України ім. Г.С. Сковороди, «за жорстокістю, бруталністю методів «навернення» уніатів у православ'я холмська акція перевершила всі попередні і мало чим відрізнялася від «навернення» православних українців в унію в XVI–XVIII ст.» [7, с. 250-251].

І хоча про цю сторінку історії релігійно-церковного життя українців на теренах, що тоді адміністративно входили до Люблінської та Сідлецької губерній Царства Польського, впродовж кінця XIX – по-

чатку ХХІ ст. було підготовлено та оприлюднено немало студій як конфесійних, так і світських авторів, але й нині низка його аспектів залишається недостатньо вивченими. До них слід віднести й питання становища тих кліриків – вихідців із Галичини, котрим належала особлива роль у приєднанні тамтешніх уніатів до російського православ'я, після того, як замість уніатської Холмської єпархії подала православна Холмско-Варшавська.

Правлячі кола Царства Польського, не полишаючи надії на здобуття власної державності, прагнули поглибити колонізацію автохтонного населення Холмщини і Південного Підляшшя, немала частина якого була уніатським. Цьому немалою мірою сприяло те, що культово-обрядова сфера Греко-Уніатської Церкви зазнала глибокої латинізації [19, с. 102-104]. Це, у свою чергу, викликало відповідну реакцію російського уряду, який вважав своїм законним правом втручатися в духовне життя населення регіону, де, згідно з церковною статистикою, на 1872 р. проживало близько 240 тис. уніатів, об'єднаних у 260 парафій [2, с. 60]. Унаслідок цього уніатська Холмська єпархія стала своєрідною заручницею цього політичного протистояння польських можновладців та російського уряду за вплив на її вірних і контроль над ними.

Упродовж 1860-х – першої половини 1870-х рр. задля прискореної русифікації цього регіону була реалізована узгоджена низка заходів, до запровадження яких залучалися не тільки урядовці, уніатське та православне духовенство, а й, за потреби, військові підрозділи. В цей час цілеспрямовано перебудовувалася система підготовки кадрів уніатського кліру. Його якісні зміни відбувалися й за рахунок запрошень москвофільски налаштованих священників-уніатів із Галичини. Водночас за межі єпархії витіснялися ті архієреї, котрі не спряли дрейфу уніатства в бік російського православ'я. Застосовувалися й такі силові засоби, як обтяжливі для населення постої військових частин. Проти тих осіб, які чинили активний опір примусовим змінам культово-обрядової практики уніатів, використовувалася зброя, за супротив владі за межі регіону виселяли кліриків та пересічних мирян тощо [19, с.121-143]. Задля заспокоєння уніатського населення все це офіційно трактувалося виключно як засоби «очищення обрядів» Греко-Уніатської Церкви, тобто вилучення з її культово-обрядової практики елементів, які були привнесені до неї з Римо-Католицької.

Зрештою, на межі 1874 – 1875 рр., у середовищі уніатської спільноти регіону стався злам супротиву релігійному насиллю. Наслідком її розгубленості та пригніченості стала поява так званих «підписок

на православ'я», що, як з'ясувалося з часом, уклалися не добровільно, а під тиском місцевої адміністрації [8, с. VI; 9, с. 100-101]. Після того, як інформація про них дійшла до керівництва єпархії, 18 лютого 1875 р. духовенство уніатської Холмської духовної консисторії і кафедрального собору на чолі з адміністратором єпархії Маркелом Попелем ухвалило «Соборний акт» про єдність «нашої церкви з православною кафолицькою східною» і прохання до «благочестивого Государя імператора» про його «Августійше покровительство». Услід за цим Священний Синод 28 лютого ухвалив постанову про приєднання Холмської уніатської єпархії до православної Варшавської, назвавши це новоутворення Холмсько-Варшавською єпархією Російської Православної Церкви [17, с. 393; 11, с. 544].

Після офіційного скасування уніатської Холмської єпархії ситуація у середовищі кліру новоствореної православної, яка і за часів унії була непростою, не тільки загострилася, а й набула нових якісних характеристик. Оскільки це, що вповні зрозуміло, аж ніяк не сприяло оперативному вирішенню вузла тих гострих проблем, які тоді отримали назву «уніатського» чи «холмського питання», Холмсько-Варшавський архієпископ Флавіан своїм указом від 18 листопада 1891 р. поділив підлеглий йому клір на давньо (древле)-православне, або істинно-православне, місцеве та галичан [1, с. 274]. Але це не тільки не покращило ситуацію, а навпаки ускладнило її. Більше того, в цей час губернатори та очільники повітів із власної ініціативи встановлювали негласний нагляд за православним духовенством, а про неблагонадійних доповідали єпархіальному керівництву та в Синод [1, с. 274].

Цей крок православного владики був спричинений напруженою не тільки суто релігійною, а й загалом духовно-культурною ситуацією в регіоні, оскільки неабиякі зусилля як з боку світської адміністрації, так і духовної влади радикально змінити її явно не відповідали результатам. Так, кількість так званих «упорствуючих», тобто колишніх уніатів, котрі вперто не визнавали себе підлеглими Російської Православної Церкви, не зменшувалася, але навіть і зростала. Наприклад, якщо 1875 р. у Люблінській і Сідлецькій губерніях їх нараховувалося 73 тис., то 1897 р. – уже 83 тис. Тільки у Сідлецькій губернії тоді було 62 тис. «упорствуючих», а також понад 26 тис. неохрещених дітей та до 10 тис. подружжів, які категорично відмовлялися укладати шлюб у православних церквах [14, с. 56-57]. З цього приводу у звіті обер-прокурора Синоду за 1897 р. наголошувалося, що до православ'я «упорствующие» «ставляться з озлобленням, із духовенством уникають зустрічей та бесід, а до померлих православних

священиків загалом не допускають». На вмовляння хрестити дітей за православним обрядом багато з них відповідають: «Скоріше втопимо, ніж охрестимо у вашій Церкві» [14, с. 57]. Водночас попри всі перепони на шляху їхнього переходу під опіку Римо-Католицької Церкви він продовжувався.

Отже, чітко простежувалася тенденція, протилежна від очікуваної: зміцнення позицій православ'я, відтак і російськості в регіоні не відбувалося, натомість усе відчутнішим ставав католицько-польський вплив. Не справджувалися надії, висловлені в одній із публікацій часопису «Волинские Епархиальные Ведомости» за 1875 р., напередодні офіційного возз'єднання уніатської Холмської єпархії з Російською Православною Церквою, стосовно того, що по «польській ідеї» от-от буде завдано відчутного удару, а «240 000 малоросів тутешнього краю» своїм возз'єднанням «із вірою їхніх предків будуть врятовані для руського народу», а відтак відчутно «ослабне польський табір, який містить у собі вічний антагонізм руським народно-державним устремлінням» [12, с. 186-187].

Переконливі свідчення про реалії тогочасного релігійно-церковного життя на теренах Холмщини і Південного Підляшшя знаходимо в мемуарах «Путь моей жизни» митрополита Євлогія (Георгієвського), котрий добре володів інформацією про нього, оскільки з 1897 р. був ректором Холмської православної семінарії, а потім послідовно єпископом Люблінським; архієпископом Варшавським і Привіслянським (1905-1906); архієпископом Холмським (1912-1914) і архієпископом Волинським (1914-1921). У них він визнавав, що «при возз'єднанні допущено було багато помилок. Не зважили на народну душу. Втрутилася адміністрація: губернатори, поліція... почали народ заганяти у православ'я». «Упорствующих», яких за його підрахунками було близько 100 тис., він вважав людьми, котрі тільки на папері були православними, а по суті ж – уніатами. За його спостереженнями, результатом цього «возз'єднання» стало те, що «вони тільки дичавіли, тягнулися до католицького закордоння». Митрополит Євлогій визнавав, що 1875 р. унія була скасована «державним законом», але «віру в душах закон скасувати не міг». Саме тому в деяких місцевостях православні церкви стояли порожніми: були парафії, де до 90 відсотків населення бойкотувало православні церкви й, «не маючи своїх, уніатських, залишалося без церкви», тобто без будь-якої духовної опіки. З явною гіркотою він визнавав, що «православ'я по всій лінії не торжествувало, навпаки, чим далі, тим більше й частіше надходили прохання про відпущення в лоно католицтва» [3, с. 91].

Зрозуміло, що певну долю вини за невтішні реалії релігійно-церковного життя в цьому регіоні його очільники перекладали на православний клір, у середовищі якого простежувалися нездорові тенденції. Не в останню чергу вони були спричинені й тим, що він був строкатим, зокрема розшарованим за походженням, рівнем освіти та побутової культури. Наголосимо, що негаразди, які мали місце у взаєминах між священнослужителями Холмсько-Варшавської єпархії, мали давнє та глибоке коріння. Власне, так званих «істинно-православних», як ще їх інколи тоді називали «давньо-православних» чи «древле-православних», священнослужителів на час офіційного возз'єднання, тобто на початок 1875 р., тут було небагато, оскільки вони духовно «окормлювали» православні парафії, які склалися переважно з військових тих частин, які були тут дислоковані, а також представників російської адміністрації та членів їхніх сімей [1, с. 270]. Так, відомо, що на 1872 р. із загальної кількості населення, що складала 507 157 осіб, більше половини – 266 573 «перебували в латинстві», тобто були римо-католиками, близько 240 тис. – уніатами, і тільки 2 181 особа – православними [2, с. 60].

Практики масового залучення православних священників – вихідців із центральних регіонів Росії на терени Холмщини і Південного Підляшся, як це в минулому практикувалося на Правобережжі, тут не було. У масі в Люблінській і Сідлецькій губерніях вони з'явилися тільки після скасування уніатської Холмської єпархії та створення православної Холмсько-Варшавської. Зрештою, саме про це йшлося в одній із постанов Синоду від 7 травня 1875 р., де вказувалося, що «особливому Єпископу, з найменуванням його Єпископом Люблінським, Вікарієм Холмсько-Варшавської Єпархії», а ним тоді призначався «соборний Протоієрей Маркел Попель», для «зміцнення вільних священницьких місць в нововозз'єднаних парафіях» запропоновано їх обсаджувати «на його розгляд» [4, с. 454].

Із часом кількість «істинно-православних» священників тут почала помітно зростати, поступово вони витісняли колишніх уніатських. Збереглося немало свідчень того, що ставлення до них із боку «істинно-православних» священнослужителів було недоброзичливе. Тих, кого тоді називали «місцевими» кліриками, вони вважали неповноцінними православними через те, що освіту вони отримали в навчальних закладах Греко-Уніатської Церкви, а відтак мали ознаки «латинщини». «Істинно-православних» ієреїв дратувало те, що їхня російська мова була далекою від досконалості. Те ж саме простежувалося й у здійсненні ними церковних відправ за російським синодаль-

ним взірцем, хоча частина з них упродовж кількох років уже священнодіяла за обрядом, «очишеним» від латинізмів.

У цьому сенсі в особливо вразливому становищі опинилася та частина православного кліру Холмсько-Варшавської єпархії, представників якої тоді за звичкою нерідко називали «галичанами». Це були колишні уніатські клірики, котрі в різні роки добровільно прибули у Люблінську та Сідлецьку губернії з Галичини. Зазначимо, що більшість із них була налаштована москвофільски. Саме вони й виявилися в авангарді інкорпорації Російською Православною Церквою Холмської єпархії. Так, за даними, що містилися в одній із публікацій часопису «Волинские Епархиальные Ведомости» за 1875 р., напередодні офіційного возз'єднання з 247 священників уніатської Холмської єпархії 102 були вихідцями з Галичини. Всіх їх, а також «70 із числа місцевих іереїв, за своїми переконаннями однаковими з галицькими», її автори вважали тими, «хто безумовно візьме на себе почин у возз'єднанні». До категорії «індиферентних» у цій справі ними було віднесено 40 іереїв, а 35 священників тоді вважали «відданими польському католицизму». Отже, за цими розрахунками, саме уніатські клірики – колишні галичани – вели перед у справі наступного суттєвого ослаблення позицій «польського табору» в регіоні шляхом скасування тут унії [12, с. 186]. І хоча саме вони стали тією силою, яка відіграла особливу роль у всіх подіях, пов'язаних із офіційним возз'єднанням уніатів Холмщини і Південного Підляшшя з Російською Православною Церквою, але їхнє становище виявилось особливо хитким та незavidним. Причин для цього було немало. Зокрема, зазвичай уніатські клірики мали вищий рівень освіти порівняно з так званими «істинно-православними». Також від православних іереїв – вихідців із центральних регіонів Росії та їхнього сімейного оточення – вони та члени їхніх родин відчутно різнилися й рівнем побутової культури. Зрештою, це стосувалося не тільки цих теренів. Про подібне дещо пізніше з особливим занепокоєнням писав Волинський губернатор, відзначаючи «значну перевагу (культурно-освітню. – Авт.) іновірного духовенства (тут, правда, йшлося про римо-католицьке. – Авт.) над православним» та наголошуючи на потребі «підвищення інтелектуального рівня сільського духовенства» [20, арк. 5].

Своєрідним маркером упереджено-критичного ставлення частини православної спільноти Росії до кліриків, котрі свого часу прибули в уніатську Холмську єпархію й виявилися в авангарді справи «очищення обрядів» від «латинських напластунів», а пізніше – в завершенні її возз'єднання з Російською Православною Церквою,

стала гостра полеміка як щодо їхньої ролі у цьому процесі, так перспектив наступної пастирської діяльності. Низка акцентів щодо неї були розставлені у публікації «Полемика по вопросу о деятельности галичан в Холмской епархии на пользу православия» в 21 числі часопису «Вольнские Епархиальные Ведомости» за 1875 р. Аргументи тих, хто критикував священників – вихідців із Галичини, зводилися до того, що вони, «приступивши до очищення обряду», «діяли навманя». Закидалося їм і те, що саме ці клірики, нашттовхуючись при цьому на супротив мирян, «частіше за все зверталися до поліційної влади за допомогою, чим збільшували недовіру» до себе. Наголошувалося також на тому, що священники-галичани, особливо сільські, погано володіють російською мовою. Як вияв недовіри до них акцентувалося не тільки на їхній «іноземній освіті», а й на «претензіях на всебічність її», нерозумінні ними «руських інтересів», вірогідність обіймання кращих посад викладачів давніх мов у світських навчальних закладах тощо. Хоча в цій публікації визнавалися заслуги цих священників «у справі возз'єднання» уніатів із російським православ'ям, але водночас висловлювалася думка, що «головна роль галичан уже завершена», оскільки сумнівно, щоб вони були спроможні «повести новоправославних туди, куди прагне руський народ і руське православ'я». Водночас у ній наголошувалося, що «не прагнення до православ'я», а «ненависть до поляків та папізму» були основним рушієм їхньої діяльності. Оскільки ж «принцип заперечення спроможний знищувати», а «не створювати», то покладатися на них у майбутньому безпідставно. Далі містилося твердження, що оскільки «Галичани нині почувають себе господарями в Холмській епархії», а «все духовне правління в Холмі складається з одних галичан», то саме від них щонайменше ближчим часом залежить, «якого напрямку набудуть справи в холмській Русі». У статті ущіпливо зазначалося: «Хотілось би вірити в те, що не прийдеться дожити до того часу, коли ставлення галичан до росіян буде таким, яким до цього часу було ставлення місцевого холмського духовенства до галичан». Цим підкреслювалося, що в недалекому минулому, тобто за часів унії, взаємини між так званим «місцевим» духовенством та «галичанами» були далекими від безхмарності, оскільки ні для кого не було таємницею, що впродовж 1860 – початку 1870-х рр. не в останню чергу через це десятки уніатських кліриків – вихідців із Галичини вимушені були реемігрувати [16, с. 845-846; 19, с. 115].

Головні контраргументи з боку «галичан», викладені в цій публікації, зводилися до наступного. По-перше, на їхнє переконання, не-

доброзичливцям не варто гніватися з приводу того, що возз'єднання відбулося без них і наперекір їхньому плану, який би відтермінував цю справу ще «на півстоліття». По-друге, стверджувалося, що оскільки досвід, набутий ними у «постійній боротьбі з поляками», допоміг їм «виграти битву», вони тим більше зуміють «зміцнити введене» ними православ'я. Далі категорично та послідовно відкидалися інші закиди щодо переваг, які начебто отримало духовенство галицького походження після возз'єднання, і резюмувалося наступне: «Без галицьких місіонерів Росія, за всієї своєї могутності, не досягла б досі значного успіху на рахунок православ'я в цій єпархії, оскільки з місцевого духовенства ледь знайшлося два-три, котрі довели на стільки руської свідомості та бадьорості, щоб повстати проти настрою своїх товаришів, друзів та родичів та взятися за очищення спотвореного польськими домішками церковного обряду... Тільки коли галичани очистили вже значно цей занедбаний ґрунт, примкнули до них і місцеві священики» [16, с. 849-853].

Отже, відразу після возз'єднання уніатів Холмщини і Південного Підляшшя з Російською Православною Церквою у середовищі кліру новоствореної Холмсько-Варшавської єпархії загострилися за давнені непорозуміння та прихована ворожнеча. Саме це призвело до намагання скомпроментувати тих її кліриків, прізвища котрих ще зовсім недавно були на устах не тільки на цих теренах, а й у Санкт-Петербурзі, звести з ними колишні рахунки і, щонайменше, витіснити за межі єпархії.

Одним із прикладів того, наскільки драматичними виявилися долі окремих із православних священиків – колишніх уніатських священиків-галичан, які свого часу дуже багато зробили для скасування уніатської Холмської єпархії, возз'єднання її вірних із Російською Православною Церквою, можуть бути обставини життя після нього одного з найактивніших його промоторів – протоієрея Миколи Миколайовича Ливчука.

Це уможлиблюють його мемуари, які були підготовлені до друку та оприлюднені після його смерті, 1910 р., за активної участі його сина І.М. Ливчака. Вони мають назву «К истории воссоединения униатов Холмской епархии. Записки и воспоминания Протоиерея Николая Николаевича Ливчука. С портретом и биографией автора. Издание И.Н. Ливчака» [8]. Водночас зазначимо, що як «діяч возз'єднання», а саме так в останні десятиліття XIX – початку XX ст. у православних виданнях, зокрема періодичних, називали тих, хто активно сприяв возз'єднанню уніатів Холмщини і Південного Підляш-

ся з Російською Православною Церквою, протоєрей М. Ливчак був однією із найколотитніших постатей. Інформація про нього міститься і в інших тогочасних джерелах, для яких не притаманні суб'єктивізм та кон'юнктурність, що прослідковуються в цьому наративі. Це й уможлиблює на прикладі обставин його життя, зокрема церковної кар'єри, зробити окремі узагальнення, що стосуються як реалій релігійно-церковного життя в означеному регіоні Російської імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст., так і долі тих кліриків – колишніх галичан, які відігали в ньому неабияку роль.

М. Ливчак народився 2 листопада 1837 р. у Галичині, в родині греко-католицького священика села Тисове Перемишльського повіту. Початкову освіту він здобув у 4-класній школі м. Перемишль. У цьому ж місті 1858 р. із відмінними оцінками закінчив 8-річну гімназію. Під час навчання впродовж 1860 – 1864 рр. у Віденському університеті М. Ливчак зблизився з православними священиками на літературних вечорах, які регулярно проводилися у російському посольстві Відня. Пізніше він листувався з деякими російськими літераторами та видавцями, що посприяло опануванню ним російської мови. 1864 р., отримавши університетський диплом, він обійняв посаду вчителя латинської та грецької мов у першій Краківській гімназії. Того ж року М. Ливчак був рукопокладений у сан священика та призначений настоятелем у греко-католицький храм м. Краків. 1865 р. він отримав офіційне запрошення приїхати до Холма для того, щоб приступити до виконання обов'язків законовчителя місцевої гімназії. Оскільки М. Ливчак відгукнувся на нього позитивно, то у серпні 1866 р. спочатку став першим законовчителем у Холмському 6-ти класному жіночому училищі, а через 9 місяців по тому він – законовчитель гімназії та настоятель уніатської парафії м. Біла Підляська [8, с.7].

З цього часу починається його діяльність, спрямована на зближення уніатського населення регіону з Російською Православною Церквою. Спочатку М. Ливчаку було доручено сприяти «заспокоєнню» місцевої уніатської спільноти, яка бурхливо протистояла практиці «очищення обрядів», зокрема протестувала проти заборони користуватися органами, а також висилки у Вятку єпископа І. Калинського. Саме тоді він два дні «умиротворював» уніатів у с. Ломази. Пізніше ієрей М. Ливчак брав активну участь у «втихомирюванні всіх чотирьох народних хвилювань, що відбувалися один за одним», особливо після того, як 1873 р. він був призначений на посаду благочинного, а також зведений у сан почесного протоієрея [8, с. 7].

Місцевими можновладцями він був особливо відмічений саме в цьому році, оскільки як настоятель соборного храму в Білій Підляській став одним із основних та, наголосимо, ревних виконавців їхньої вимоги суттєво послабити вплив на місцеве уніатське населення культу святого Йосафата (Кунцевича). Саме для цього йому наказали докласти всіх зусиль до вилучення з центральної частини цього храму раки (гробниці. – Авт.) із його мощами та заховати її у його крипті, тобто підземній частині [8, с. 8; 18, с. 36-37]. З цим завданням він успішно впорався, але внаслідок цього набув немало недоброзичливців як серед мирян, так і серед священнослужителів.

За його активної участі 12 січня 1875 р. у соборному храмі Білої Підляської відбулося перше масове возз'єднання з Російською Православною Церквою 45-ти уніатських парафій. Під час урочистого богослужіння на честь цієї події він – настоятель цієї церкви та благочинний – у своїй проповіді наголосив, що для «створення фальшивого благочестя та фанатизму потрібні були цілі століття», а «для відновлення православ'я та руської народності вистачило кілька років» [10, с. 223].

У лютому 1875 р. М. Ливчак став одним із членів делегації від холмського духовенства та мирян до Санкт-Петербурга, до складу якої увійшли 34 особи. Їм була надана честь передати на розгляд імператору Олександру II низку документів, якими засвідчувалося бажання уніатів Холмщини і Південного Підляшшя увійти до складу Російської Православної Церкви [5, с. 396-397]. Від імені членів делегації саме він був удостоєний звернутися до імператора з висловленням їхніх «вірнопідданих почуттів» [13, с. 373]. За свою працю з приєднання уніатів Люблінської та Сідлецької губерній до Російської Православної Церкви протоієрей М. Ливчак не тільки отримав усну подяку від імператора Олександра II, але й «був нагороджений золотим наперсним хрестом від кабінету Його Величності та камилавкою». Після всіх урочистостей на честь возз'єднання саме він був запрошений обер-прокурором Священного Синоду на нараду з приводу питань, пов'язаних із влаштуванням новоствореної Холмсько-Варшавської православної єпархії. Там він радив не переносити управління нею до Варшави, а також ближчим часом не заміщувати наявних священників «древле-православними», оскільки, на його переконання, вони не тільки не знали населення регіону, але й «самої справи возз'єднання», а тому могли «замість користі справі завдати їй шкоди» [8, с. 9]. На перший погляд, усе це було міцною запорукою його кар'єрного злету, але, за влучним виразом його сина, який написав вступ до мемуарів

батька, саме після повернення із Санкт-Петербурга «для о. протоієрея Ливчака почалися поневіряння» [8, с. 9].

Перший «урок упокорення» М. Ливчака полягав у тому, що преосвященний Варшавський Іоанікій перевів його з гімназії в учительську семінарію, вмотивувавши це тим, що він як той, що «возз'єднався», не гідний утверджувати «юне православ'я» в середовищі гімназійної молоді. Насправді ж, вважав М. Ливчак, це стало наслідком, по-перше, того, що він, будучи благочинним, «вимушений був обов'язком служби» писати рапорти на своїх підлеглих, помічених ним «у різних проступках», а, по-друге, йому не пробачили необачного висловлення: «Тепер я навіч переконався, що древле-православне духовенство, за незначними винятками, не здібне до місіонерської діяльності в Польщі ні за освітою своєю, ні за вихованням» [8, с. 9-10].

У цей час, коли стосунки між возз'єднаним духовенством, тобто так званими «місцевими» та «галичанами», і «древле-православними» відчутно загострилися, М. Ливчак намагався захистити себе, але все це закінчилося тим, що він був «підданий судовому розгляду», який тривав упродовж 1878 – 1880 рр. Зрештою рішенням Священного Синоду на підставі «подання високопреосвященного архієпископа Леонтія» протоієрей М. Ливчак був позбавлений благочинницької та настоятельської посад, а також законовчительства в гімназії. Місцем його наступного проживання був визначений Смоленськ. За таких обставин він був вимушений залишити без опіки, зокрема матеріального забезпечення, сім'ю, яка тоді складалася з 9 осіб. Поневіряння, яких він зазнав у Смоленську, спонукали його невідкладно шукати заступництва впливових осіб у Санкт-Петербурзі. Одним із них виявився видавець І. Аксаков. Саме він звернувся до свого доброго знайомого – К. Победоносцева з проханням захистити М. Ливчака. Із приватного листування між ними, яке фрагментарно знайшло місце в означених мемуарах, дізнаємося, що останній у вересні 1880 р. у листі до І. Аксакова, зокрема, писав: «Холмська уніатська справа дуже тонка та складна, а для влаштування її та спрямування ми не дали нічого, крім загальної консисторської та синодальної мертвої машини. І коли живий організм потрапив у ці мертві колеса, з нього утворилася тепер потворна маса – паперів, наповнених плітками, інтригами та обрядностями. Одним папером тут нічого не зробиш, а наша машина мало що виробляє крім паперу». Безпосередньо щодо цієї справи він зазначив: «Ливчак – натура видатна, але і не чиста. Він утратив рівновагу, почав боротьбу з місцевою машиною – і вигородити його тепер неможливо в цьому процесі» [8, с. 12].

Та все ж завдяки заступництву з боку низки впливових осіб, зокрема обер-прокурора Священного Синоду К. Победоносцева, становище М. Ливчака поступово покращилося. Спочатку він обійняв посаду викладача латинської мови у Мінській духовній семінарії, а потім, із вересня 1882 р., став викладачем давніх мов у першій Варшавській гімназії. З наступного навчального року він викладав у Ломжинській гімназії, суміщаючи цю роботу зі службою настоятеля у місцевій православній церкві, що діяла при митниці. 1884 р. він, отримавши «повну пенсію по учбовому відомству», переїхав до Олександрова-Пограничного, де до кінця життя, грудня 1909 р., тобто ще приблизно чверть століття був парафіяльним священиком [8, с. 13-21].

Відтак протоієрей М. Ливчак як один із активних «діячів возз'єднання» з когорти кліриків-галичан хоча й не був відповідно сприйнятий та належним чином відзначений у середовищі духовенства новоствореної православної Холмсько-Варшавської єпархії, а навпаки – принижений та засуджений, але все ж зумів знайти впливових захисників та пристосуватися до тогочасного життя в Російській імперії. Але не менш драматичними були долі інших уніатських священиків – вихідців із Галичини, які впродовж 1860-х – початку 1870-х рр. добровільно переселилися на терени Холмщини і Південного Підляшшя. Частина з них так і не змогла пристосуватися до реалій її релігійно-церковного життя, а тому повернулася в Галичину ще до 1875 р. Точні дані про їхню кількість відсутні. Так, Є. Пастернак твердить, що з 1866 р. у Галичину переселилося 37 уніатських кліриків [15, с. 91]. За П. Олійником, їх було приблизно 100 осіб [14, с. 41]. У праці «История Православной Церкви в XIX веке» (1901 р.) міститься інформація, що з Холмщини і Південного Підляшшя до Галичини виїхало 66 священиків [6, с. 85]. З інших джерел дізнаємося, що після 1875 р. із парафій православної Холмсько-Варшавської єпархії було усунуто понад 140 колишніх уніатських священиків [19, с. 120].

Отже, російські урядовці впродовж 1860-х – першої половини 1870-х рр. сприяли переселенню уніатських священиків із Галичини до Холмської єпархії з метою якісних змін її кадрового складу. У масі вони суттєво вплинули на процес її «відлатинщення», хоча немала їх частина ледь не до останнього часу, тобто кінця 1974 – початку 1875 рр., уповні не усвідомлювала, що йдеться не про «очищення» Греко-Уніатської Церкви на цих теренах від латинських впливів, а про скасування в Російській імперії останньої її єпархії. Десятки з них повернулися до Галичини ще впродовж 1860-х – початку 1870-х рр., оскільки через різні обставини не змогли адаптуватися до місце-

вих умов. Частина з них зважилася на це через категоричне несприйняття тих методів, якими послуговувалася влада, всіляко сприяючи «відлатинщенню» місцевих уніатів. Після офіційного возз'єднання уніатської Холмської єпархії з Російською Православною Церквою і постанови православної Холмсько-Варшавської немала частина її кліриків – колишніх галичан – опинилася в опалі як через задавнені образи та непорозуміння зі своїми колегами, так і їхні намагання довести, що це возз'єднання відбулося переважно саме завдяки їхнім зусиллям. Поступово їх усували з парафій, що призводило до життєвих драм, у дечому подібних до тієї, яка припала на долю протоієрея М. Ливчака, а «юне православ'я» тут заповзялося утверджувати вже переважно «істинно-православне» духовенство.

Використані джерела:

1. Горний М. Ліквідація Холмської греко-католицької єпархії: наслідки для українців Холмщини і Підляшшя / М. Горний // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: Збірник наукових праць / Упор. М. М. Кучерепа та ін. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня» – РВВ «Вежа» Волинського національного університету ім. Лесі Українки, 2008. – С. 268-277.
2. Деятельность Холмской консистории // Волинские Епархиальные Ведомости. – 1872. – № 2. – Ч. неоф. – С. 60-63.
3. Евлогий. Путь моей жизни: Воспоминания митрополита Евлогия, изложенные по его рассказам Т. Манухиной / Евлогий (Гергиевский), митрополит. – М. : Московский рабочий. Издательский отдел Православного Молодежного движения, 1994. – 620 с.
4. Журнал ученого комитета при Священном Синоде, за № 18. От 7 мая 1875 года об устройстве и управлении нововозсоединяемой Холмской Епархии // Волинские Епархиальные Ведомости. – 1875. – № 15. – Ч. неоф. – С. 452-454.
5. Имена членов депутации от духовенства Холмской епархии // Волинские Епархиальные Ведомости. – 1875. – № 9. – Ч. неоф. – С. 396-397.
6. История Православной Церкви в XIX веке: В 2 кн. Репринт издания 1901 года. – М. : Издание Московского Подворья Свято-Троицкой Сергиевой Лавры, 1998. – Кн. 2: Славянские Церкви. – 758 с.
7. Історія релігії в Україні: У 10 т. // Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – К. : Український Центр духовної культури, 1996-1999. – Т. 3. Православ'я в Україні / За ред. А. Колодного, В. Климова. – 1999. – 560 с.
8. К истории воссоединения униатов Холмской епархии. Записки и воспоминания Протоиерея Николая Николаевича Ливчака. С портретом и биографией автора. Издание И. Н. Ливчака. – Вильна : Тип. «Русский Почин», 1910. – 162 с.

9. Кони А. Ф. На жизненном пути. Из записок судебного деятеля. Житней встречи / А. Ф. Кони. – СПб. : Тип. Т-ва Печ. и Изд. дела «Труд», 1912. – Т. 1. – 679 с.
10. Львовское Слово о восоединении униатов // Волынские Епархиальные Ведомости. – 1875. – № 5. – Ч. неоф. – С. 222-224.
11. Наречение протоиерея Попеля во епископа // Волынские Епархиальные Ведомости. – 1875. – № 13. – Ч. неоф. – С. 544.
12. О восоединении униатов с православною церквою // Волынские Епархиальные Ведомости. – 1875. – № 4. – Ч. неоф. – С. 181-187.
13. О восоединении униатов Холмской епархии с православною Церквою // Волынские Епархиальные Ведомости. – 1875. – № 9. – Ч. неоф. – С. 372-377.
14. Олійник П. Лихоліття Холмщини й Підляшшя (Шлях культурно-національного розвою Холмщини й Підляшшя в ХІХ і ХХ ст.) / П. Олійник. – Прага : Накладом видавництва «Пробоем», 1941. – 120 с.
15. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя (Новіші часи) / Є. Пастернак. – Вінніпег ; Торонто : Ін-т дослідів Волині, 1968. – 446 с.
16. Полемика по вопросу о деятельности галичан в Холмской епархии в пользу православия // Волынские Епархиальные Ведомости. – 1875. – № 1. – Ч. неоф. – С. 847-849.
17. Соборный акт холмского духовенства // Волынские Епархиальные Ведомости. – 1875. – № 9. – Ч. неоф. – С. 382-394.
18. Стоколос Н. Нищення культу святого Йосафата на теренах Холмщини і Південного Підляшшя (друга половина ХІХ ст.): чинники, основні віхи, наслідки / Н. Стоколос // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки РДГУ. – Рівне : Видавець О. Зень, 2014. – Вип. 25. – С. 36-37.
19. Стоколос Н. Г. Драма Церкви (До історії скасування Греко-Уніатської Церкви в Російській імперії та викорінення її духовно-культурних надбань): Монографія / Передмова П. Л. Яроцького, 2-ге видання, перероблене та розширене / Н. Г. Стоколос, Р. М. Шеретюк. – Рівне: ПП ДМ, 2012. – 348 с.
20. Центральний державний історичний архів України в Києві, ф. 442, оп. 636, спр. 397, арк. 5.